

INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
DAWNIEJ INSTYTUT HISTORII KULTURY MATERIALNEJ PAN

KWARTALNIK
HISTORII KULTURY
MATERIALNEJ

ROK LXVI

WARSZAWA 2018

NR 3

REDAKCJA I KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor — Elżbieta Mazur (IAE PAN)

Zastępcy Redaktora — Magdalena Bis (IAE PAN), Martyna Milewska (IA UW)

Sekretarze Redakcji — Jakub Kosiorek (IAE PAN), Ludmiła Paderewska (IAE PAN)

Członkowie Komitetu — Maria Bogucka (IH PAN), Paweł Dobrowolski (Collegium Civitas, Warszawa), Jarosław Dumanowski (IH UMK), Olga Feytová (AHMP, Praga), Mateusz Goliński (IH UW), Michaela Hrubá (Univerzita v Ústí nad Labem), Andrzej Janeczek (IAE PAN), Jan Klápště (Univerzita Karlova w Pradze), Andrzej Klonder (IAE PAN), Elżbieta Kowalczyk-Heyman (IA UW), Jerzy Kruppé (IA UW), Marcin Majewski (IA Uniwersytet Szczeciński), Jerzy Miziołek (IA UW), Jerzy Piech (IH UJ), Jacek Pielas (IH UJK), Bożena Popiołek (Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków), Raimo Pullat (Tallin University), Wojciech Szymański (IAE PAN), Andrzej Wyrobisz (IHS UW), Jerzy Żywicki (ISP UMCS)

Adres Redakcji:

„Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”
00-140 Warszawa, Al. Solidarności 105, pok. 121

Adres strony internetowej:
<http://www.iaepan.edu.pl/khkm.html>
e-mail: kwartalnik@iaepan.edu.pl
tel. 22 620 28 84 w. 146

Wydawca:

Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk
00-140 Warszawa, Al. Solidarności 105
e-mail: director@iaepan.edu.pl
tel. 22 620-28-84

Wykaz recenzentów artykułów opublikowanych w roczniku 2017:

Jadwiga Chudziakowa (IA UMK)
Jerzy Kruppé (IA UW)
Andrzej Klonder (IAE PAN)
Teresa Stawiarska (IAE PAN)
Jerzy Urwanowicz (IH i NP Uniwersytet w Białymstoku)
Dorota Żołądź-Strzelczyk (IH UAM)

Skład i łamanie:

Krzysztof Anuszewski, tel. 22 629 44 78

Druk i oprawa:

Partner Poligrafia sp. z o.o.
ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

Nakład 300 egz. Arkuszy wydawniczych 13,0. Papier offset 80 g.
Oddano do składania w październiku 2018 r., druk ukończono
w listopadzie 2018 r.

SPIS TREŚCI

STUDIA I MATERIAŁY

Małgorzata Delimata-Proch, Choroby w świetle księgi cudów i łask Matki Bożej Świętogórskiej (XVI–XVIII w.)	271
Dariusz Poliński, Domniemany cmentarz ludności ewangelickiej i mennonickiej w Pniu w świetle badań archeologicznych	289
Paweł Klint, Dyspozycje i legaty pogrzebowe Ormian z województwa ruskiego w XVII w.	309
Anna Penkała, Osiemnastowieczne rejestry wypraw panieńskich dla szlachcianek wstępujących do klasztoru. Zarys problematyki	319
Monika Piotrowska-Marchewa, Ludzie starzy w instytucjach opieki w XIX i na początku XX w. (na przykładzie dokumentów Towarzystwa Dobroczynności w Krakowie)	333
Jerzy Żywicki, Adaptacje dawnych cerkwi na świątynie rzymskokatolickie w międzywojennym Lublinie	343
Kamil Pawłowski, Trudne dziedzictwo. Losy śląskich pomników poległych i pomników patriotycznych na przykładzie powiatu ząbkowickiego	363

KOMUNIKATY NAUKOWE

Iwona Wojciechowska, Gliniana figurka Chrystusa Ukrzyżowanego z drugiej połowy XV–XVI w. z badań archeologicznych na Starym Mieście w Stargardzie	381
---	-----

ARTYKUŁY RECENZYJNE I RECENZJE

Radosław Kotecki, „Vie formula iustitie”. Po co w połowie drogi między Kruszwicą a Kaliszem palatyn Piotr kazał postawić słup kamienny z inskrypcją? Uwagi w związku z publikacją <i>Koniński słup drogowy</i>	391
--	-----

KRONIKA NAUKOWA

„Kac. Medyczne i kulturowe aspekty nadużycia alkoholu na przestrzeni dziejów”, Konferencja naukowa w Bydgoszczy, 5–6 kwietnia 2018 r. — Patryk Łażniak, Roksana Wilczyńska	407
--	-----

„Kac. Medyczne i kulturowe aspekty nadużycia alkoholu
na przestrzeni dziejów”, konferencja naukowa w Bydgoszczy
5–6 kwietnia 2018 r.

Rozmowy o kacu, zwłaszcza po ostro zakrapianej imprezie, są dla wielu udręką. Syndrom dnia poprzedniego towarzyszy nam od wieków. Prawdopodobnie 70% ludzi na świecie zderzyło się z niemiłym doświadczeniem metabolizmu alkoholu przez wątrobę i odczuwania nieprzyjemnych skutków spożywania napojów procentowych. Studenci ze Studenckiego Koła Naukowego Historii Medycyny i Farmacji Collegium Medicum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, współpracując ze Studenckim Kołem Historyków Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy postanowili podjąć temat kaca i stawić mu czoła na różnych płaszczyznach.

Patronat nad konferencją objęła Prorektor ds. Collegium Medicum — prof. dr hab. Grażyna Odrowąż-Sypniewska.

Konferencję otworzyła dr hab. Walentyna Korpalska, kierownik Zakładu Historii Medycyny i Pielęgniarstwa CM UMK. Pierwszego dnia obrady odbywały się w Sali Lustrzanej Collegium Medicum UMK. Panel pierwszy poświęcony był tematowi „Kaca w historii”. Dr Tomasz Dreikopel z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie przedstawił przemyślenia na temat *Uczty mędrców* antycznego autora Atenajosa. Wystąpienie dotyczyło księgi X, w której znajduje się opis przygotowania „wina”. Wystąpienie ubarwiły anegdota o słynnych biboszach i obyczajach biesiadnych w starożytności. Uczestnicy dyskusji mieli wątpliwości, czy w analizowanym źródle chodziło o czysty napój alkoholowy, czy przesączony przez filtry zacier winny? Prelegent wskazał różne okoliczności spożywania wina oraz jego negatywne, jak i pozytywne oddziaływanie na człowieka.

Mgr Paweł Modrzyński (UMK w Toruniu) przybliżył uczestnikom zagadnienia prawa morskiego (XV–XVII w.) dotyczącego spożywania napojów alkoholowych przez marynarzy. Upojenie alkoholowe (w domyśle kac następnego dnia) znacznie utrudniało wykonywanie z należytą starannością codziennych czynności „człowieka morza”. Pijackie kłótnie były na porządku dziennym. Alkohol pchał również marynarzy do popełniania wielu przestępstw. Z drugiej strony był to niekiedy jedyny płyn na statku nadający się do spożycia. Ograniczenia konsumpcji alkoholu przez „ludzi morza” były postrzegane jako przejaw skąpstwa szyprów i armatorów oraz bezsensowna próba odebrania rozrywki, która „należała się” marynarzom z racji wykonywanego zawodu.

Justyna Ewa Białowąs (UKW w Bydgoszczy) przeniosła uczestników do siedemnastowiecznej Polski. Podstawą jej wystąpienia było dzieło Bazylego Rudomicza, wieloletniego profesora oraz rektora Akademii Zamojskiej. Rudomicz — prawnik, lekarz, kronikarz, sprawował w Zamościu także funkcje urzędnicze (rajca, burmistrz, wójt i asesor Trybunału Zamojskiego). Tu praktykował również jako lekarz, zajmował się pracą naukową oraz literacką. W latach 1656–1672 prowadził diariusz, w którym szczegółowo przedstawiał wydarzenia z życia znajomych i przyjaciół, sytuację polityczną kraju, swoją rodzinę, karierę itp. Opisywał liczne wizyty towarzyskie, biesiady, uczty, wesela czy pogrzeby. Ich wspólnym mianownikiem było spożywanie alkoholu w dużych ilościach. Często z perspektywy lekarza szczegółowo pokazywał objawy oraz metody leczenia kaca¹.

¹ Pozostałe wystąpienia w panelu: „Metody leczenia kaca w starożytnym Rzymie” (Marlena Mazur, Uniwersytet Opolski); „O picciu Goldwassera w różnych okolicznościach” (Waldemar Borzestowski, Uniwersytet

Panel drugi dotyczył „Kaca w medycynie”. Otworzyła go dr Seweryna Konieczna z Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego, referując kwestię alkoholowego zespołu płodowego (FAS — *fetal alcohol syndrome*). Po raz pierwszy został on opisany przez Paula Lemaine’a w 1968 roku. Naukowiec wyodrębnił 127 przypadków niemowląt, których cechami charakterystycznymi były dysmorfie twarzy: pierwso- oraz drugorzędowe. Dzieci te łączył jeden wspólny czynnik — spożywanie alkoholu przez matki w okresie ciąży. Niewyobrażalnym bólem dla dziecka znajdującego się w łonie matki jest przetrwanie przez nią kaca — wyjąłowania organizmu (tym samym krwi łożyskowej, jako „pożywki” dla płodu). W dzisiejszych czasach osoby starające się o dziecko mają większą świadomość tego, jakie skutki u dziecka wywołuje picie alkoholu w ciąży. Patryk Łażniak (SKN Historii Medycyny i Farmacji CM UMK) referował problemy fizjologii kaca, pokazał drogę metabolizmu etanolu do innych związków chemicznych w wątrobie. Poruszył również problem kaca moralnego, który psychologia określa jako spotęgowaną wersję kaca alkoholowego (fizycznego). Wystąpienie kaca moralnego po imprezie zakrapianej alkoholem, wiąże się z pewnego rodzaju (nie)dojrzałością człowieka. Dorota Szewczak (Collegium Medicum, SKN Historii Medycyny i Farmacji CM UMK) wygłosiła referat dotyczący leczenia kaca. Przeanalizowała zarówno środki farmakologiczne, jak i sposoby domowe. Preparaty chemiczne, tabletki, saszetki, roztwory wodne dostępne są na wyciągnięcie ręki w aptekach, sklepach, stacjach benzynowych. Środki konwencjonalne, o których była mowa, każdy z nas może znaleźć w kuchennych szafkach. Metod pokonywania syndromu dnia poprzedniego jest wiele. Ich skuteczność zależy również od ilości oraz rodzaju spożywanego alkoholu².

Trzeci panel dotyczył „kaca w literaturze”. Zofia Kowalewska z Uniwersytetu Medycznego w Łodzi omówiła motyw kaca w utworach literatury dawnej. Marta Grandke oraz Stanisław Karl z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu przedstawili obraz kaca melancholijnego w literaturze współczesnej.

W kolejnym dniu konferencji obradowano w Instytucie Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW w Bydgoszczy. W ostatnim, czwartym, panelu „Kac w innym ujęciu” pomieszczono zróżnicowane tematycznie referaty wykraczające poza kwestie historii, medycyny i literatury. Michał Rastasański (Uniwersytet Warszawski) poruszył „Kwestię pijaństwa w armii Skonfederowanych Stanów Ameryki”. Ukazał postawę ówczesnych dowódców wobec pijaństwa żołnierzy. Spożywanie alkoholu rosło najczęściej zimą, gdy działania wojenne wygasły, armia zaś piła po prostu z nudy. Organizowane ćwiczenia, musztry miały w pewnym stopniu służyć ograniczeniu spożywania alkoholu. Upijanie się — w domyśle: odchorowywanie kaca — miało duży wpływ na przebieg działań wojennych. Syndrom dnia poprzedniego wpływał na logikę dowódców oraz postawy żołnierzy, co w dużej mierze przyczyniło się do zwiększenia liczby ofiar w wojnie sesesyjnej. Michał Przybylak (Akademia Sztuki Wojennej w Warszawie) skupił uwagę na metodach zwalczania kaca wśród żołnierzy zarówno w czasie wojny, jak i pokoju. Również w polskiej armii opracowano wymyślne niekiedy sposoby walki z objawami upojenia alkoholowego dnia następnego. Najpopularniejszym patentem kawalerzystów z czasów II RP była „polska ostryga”. Karolina Czajkowska (UKW w Bydgoszczy) przeanalizowała teksty rockowych utworów, stworzonych w okresie PRL-u. Autorka skupiła się głównie na tekstach

Gdański); „Najdziwniejsze metody leczenia kaca na przełomie epok w historii” (Agnieszka Banaś, Uniwersytet Opolski); „Skacowana «Wylegarnia jajek» czyli udział 307 Dywizjonu Myśliwskiego Nocnego «Łwowskich Puchaczy» w operacji «Nestegg»” (Wojciech Miklaszewski, UKW w Bydgoszczy).

² Pozostałe referaty panelu: „Objawy kaca - leczenie tradycyjne i konwencjonalne” (Krzysztof Błaszczyk, Uniwersytet Łódzki); „Specyfika pointoksykacyjna w zespole uzależnienia od etanolu u anonimowych alkoholików” (Piotr Władysław Górski, Societas Scientiarum Klucoviana et Jablonoviana), „Spożycie alkoholu w aspekcie endokrynologicznym — jak alkohol wpływa na gruczoły wydzielania wewnętrznego?” (Szymon Suwała, CM UMK w Bydgoszczy).

zespołów takich jak Lady Punk, T.Love oraz Kult. Nawiązała do piosenki *Moje Kilimandżaro*, której cały tekst naszpikowany jest metaforami dotyczącymi kaca. Doktor Aistis Žalnor, wykładowca Uniwersytetu Wileńskiego, skupił się na kulturowych, społecznych i medycznych metodach rozpoznawania nadużycia alkoholu. Wykorzystał wydany w Warszawie w roku 1959 *Polski słownik pijacki* Tuwima, zwłaszcza zawartą w drugiej jego części antologię bachiczną. Karolina Filipka (Collegium Medicum UMK w Bydgoszczy) wyjaśniła wpływ spożywania alkoholu na występowanie udarów mózgu³.

Dyskusjom nie było końca. Zagadnienie okazało się bardzo rozległym i wieloaspektowym tematem, sięgającym najstarszych epok. Mimo „długiej historii kaca” oraz postępu medycyny i farmacji, nie udało się do tej pory stworzyć w pełni skutecznych środków zapobiegawczych, czy też znoszących skutki zatrucia alkoholem. Ludzie ciągle upijają się wiedząc, że następnego dnia będą cierpieć. Idealnym podsumowaniem perypetii związanych z kacem może być cytata z książki Marka Krajewskiego *Erynie*: „Dzisiaj nie smakowało mu nic prócz wódki samej, która była — jak zawsze — niezawodna i przewidywalna. Niczego nie obiecywała prócz chwilowego rajy upojenia i długiego piekła kaca. Stawiała sprawę jasno: wystawię ci jutro rachunek tak wysoki, jak wielkie będzie twoje szczęście dzisiaj⁴.”

Patryk Łażniak, Roksana Wilczyńska
(Bydgoszcz)

³ Ostatni panel obejmował również: „Wątki alkoholowe w ikonografii kart do gry” (Radosław Łazarz, Akademia Sztuk Teatralnych im. St. Wyspiańskiego w Krakowie, filia we Wrocławiu); „Prawne aspekty kaca” (Grzegorz Marek Piasecki, Akademia Leona Koźmińskiego w Warszawie); „Czy PRL wychowywał alkoholików? Społeczne ujęcie problemu nadużywania alkoholu, z uwzględnieniem ustroju panującego w czasie okresu dorastania” (Jakub Husejko, CM w Bydgoszczy Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu); „Cięży głowa jak olów, krztuszę się i nudzę. Jejmość radzi herbatę, lecz to trunek mdlący. Jakoś koło apteczki przeszedłem niechcący albo w sukurs biesiadnikom. O szafarkach i dworskich apteczkach” (Agata Wesołowska, UKW w Bydgoszczy, UMK w Toruniu).

⁴ Krajewski M., *Erynie*, Kraków 2016.